

Branka Tafra, **Od riječi do rječnika**, Školska knjiga,
Zagreb 2005, str. 7–318.

Више је разлога овоме журноме приказу. Један је разлог у потреби да нашој лингвистичкој, а пре свега лексикографској јавности предочимо резултате нових истраживања Бранке Тафре, који, као и они о којима смо имали задовољство да говоримо пре десетак година¹, представљају одговоре „на питања о riječi, bilo s leksikološkoga ili s gramatičkoga gledišta, ili o rječniku s metaleksikografskoga motrišta“ (стр. 7). Други је разлог у жељи да покажемо како праву лексикографију увек прати неодложна потреба да се решавају нерешена језичка питања и како правога лексикографа увек прати опседнутост речима и речником. Трећи је разлог у личноме хтењу да изразимо сагласност са ауторкиним схватањем лексикографије и захвалност за нађена решења преко потребна српској, баш као и хрватској лексикографији.

Ова књига лепога наслова садржи: уводне припомене, још лепшега и истинитијег назива *Leksikografsko prokletstvo i radost*; деветнаест прилога, боље рећи студија: *Oba, obadva* (7–10), *Morfološka obilježja brojevnih riječi* (11–38), *Lice i osoba* (55–66), „*Nepravilnici*“ u hrvatskoj gramatici i rječniku (67–82), *Razgraničenje roda i spola (gramatički i leksikografski problem)* (83–98), *Konverzija kao gramatički i leksikografski problem* (99–114), *Leksikalizacija kao leksikološki i leksikografski problem* (115–124), *Leksičko značenje i gramatička kategorija broja* (125–136), *Gramatički kriteriji za rječničku natuknicu* (137–154), *Leksikografski postupci* (155–166), *Leksikografska recepcija jezikoslovnih spoznaja* (167–180), *Hrvatska leksikografija — potrebe i mogućnosti* (181–192), *Hrvatska leksikografija između politike i lingvistike* (193–202), *Leksičke izrabljenice u hrvatskim javnim medijima* (203–212), *Blisko-*

¹ Д. Г. Премк, *Branka Tafra: Jezikoslovna razdvojbа*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995, стр. 199, приказ, Лингвистичке актуелности, *Godina 1* (2000), бр. 2.

značni odnosi u leksiku (213–226), *Leksičke pogreške zbog sličnosti* (227–248), *Paronimi između uporabe i kodifikacije* (249–266), *Desinonimizacija* (267–280), *Frazeološki izazovi* (281–298); на крају и: *Literatura* (299–312), обимну и добро одабрану, *Kazalo imena* (313–316), *Bilješku o izvorima* (317–318).

Навешћемо нека од лингвистичких и лексикографских питања којима се последњих десет година бавила Бранка Тафра.

Настављајући своја истраживања о бројевима, несумњиво најпотпунија у кroatистици и србистици, овде Б. Тафра, у једноме раду, нуди истине о лексичким јединицама са значењем 'два', а њих је 21, утврђујући њихов граматички статус (на основу кога се бројеви одвајају од других врста речи) и њихове значењске категорије, као и њихову дистрибутивност рапчлањену на десет дистрибуцијских разреда према именицама које се пребројавају и, на крају, и тумачи зависност слагања бројних речи и именице од значења именице односно условљеност граматичке вишезначности лексичком вишезначношћу, а у другоме, истине о различитим морфолошким обележјима различитих бројних речи, критикујући при том описе ових речи у постојећим граматикама хрватскога стандардног језика. И узгред да кажемо, овај је други рад написан, како ауторка каже, „zbog loše obrade brojevних riječi *dvoje* i *dvoji* u našim rječnicima“ (str. 7).

Грамматичким терминима *лице* и *особа* Б. Тафра се бави, с једне стране, да би образложила своје неслагање са схватањем да је термин *лице* непожељан и, с друге стране, да би предложила да се термин *лице* задржи за глаголску категорију, а термин *особа* за семантичку ознаку категорије особности, уз одређивање категорије особности у словенским језицима, у хрватским говорима и у хрватском стандардном језику.

Затим следи рад у коме се истражују „неправилници“ (термин узет од Адолфа Вебера), а „*nepravilnici su punoznačne riječi koje nemaju sve gramatičke kategorije koje su svojstvene leksičko-gramatičkom razredu kojemu te riječi pripadaju*“ (str. 67). Ауторка поставља питање, и даје одговор на њега, које све категоријалне карактеристике мора реч имати да би се могла сматрати припадником одређене врсте; истраживања су извршена на именицама, али се процедура истраживања може применити на сваку семантичку категорију речи.

Нема лексикографа који се није мучио разграничењем рода и пола, и граматички и лексикографски, посебно код експресива типа *љу-дескара*, *сељачина*, *шошћењачина*, те нема тога који се неће обрадовати прегледом описа рода у лингвистичкој литератури, описа рода у хрватским речницима, а посебно предлогом лексикографског описа.

Овим је радом јасно разграничен граматички род од пола као дела лексичкога значења и допуњен трородовни систем новом класификацијом именица.

У хрватским је граматикама (а и у нашим) конверзији посвећено мало простора; у хрватским (а и у нашим) речницима конверзиви су неуједначено представљени; из тих је разлога предлог типологије конверзива и њиховог граматичког и лексикографског одређења директан допринос решењу граматичког питања: једна или две речи, односно лексикографског: једна или две леме. Ево неколико примера (а у студији их је много). У хрватским је (а и у српским) речницима само једна одредница *бог*. Б. Тафра ту види три граматички и синтаксички различите речи: *Бог* (само једнина), *бог* (мн. *богови*), *бог!* (узв.) (стр. 110). Или, у облику *будући* Б. Тафра види, и добро је што тако види, више посебних лексема: *будући* (глаголски прил.), *будући* (придев), *будући* (именица м.р.), *будућа* (именица ж.р.), *будући (да)* (везник), *(у)будуће* (прилог) (стр. 111). Тај пример врло добро илустрира ауторичина стајалишта. У чланку су разрађени критерији (акцентски, морфолошки, деривациони, синтактички, семантички и лексиколошки) којима се у сваком поједином случају утврђује прелазак речи из једне врсте у другу и процедуралне методе којима се то проверава, што се лепо види у табели (стр. 15) у којој се приказује седам различовних обележја између именице *милијун* и главнога броја *милијун*.

За решавање граматичког питања: једна или две речи, односно лексикографског: једна или две леме везана је и студија о лексикализацији, а „Leksikalizacija se u ovom radu ne razmatra općenito kao proces nastanka riječi, nego kao postupni povijesni proces semantičkih promjena koje dovode s jedne strane do osamostaljivanja pojedinoga oblika, a s druge nakon demotivacije do izjednačivanja leksičke skupine s riječju. Da bi rječni oblik postao leksičkom jedinicom, on se treba najprije degramatikalizirati pa onda leksikalizirati... Proces, dakle, teče ovako:

degramatikalizacija → leksikalizacija → konverzija“ (стр. 117).

И даље се Б. Тафра бави речима и речницима. И даље, прве истражује, а другима помаже да буду бољи. Следе радови (са многим илустрацијама) о граматичким и синтагматским подацима које би требало давати уз одредницу и, уопште, о различитим и неуједначеним лексикографским поступцима. Такође следи рад о лексикографској рецепцији језичких знања. „Већина рјечника, pogotovo starijih, leksičke jedinice opisuje kao nominacijske jedinice. Međutim, danas se od rječnika očekuje više, korisnik želi znati osim što znači x i u kakvu su odnosu x i y. Drugim riječima, rječnik treba osim semantičkih obilježja navesti i sintag-

matska obilježja... Leksikografi su skloniji navesti tekstualne primjere nego u obradi dati određene podatke. Najsretnije bi rješenje bilo dati dovoljan broj podataka s kratkim kolokacijskim primjerima“ (str. 127). Па даље: „Korisnik danas očekuje od rječnika točnu, pa i brzu informaciju (zato se i rade elektronički rječnici) o značenju riječi, njezinu pravilnu liku, o njezinim oblicima, ako je promjenljiva, o sintaktičkim ograničenjima njezine upotrebe, o njezinim pragmatičkim i komunacijskim posebnostima...“ (str. 169), и да више захтеве не набрајамо. Боље је да дамо илустрације савременог лексикографског стања. Како каже Б. Тафра, хрватски корисник једнотомника не зна да је у синтагми *сеоска сиротиња* именица *сиротиња* збирна и да нема множину, да именица *ујо* уза се не може имати бројеве, не зна да ли су облици *скријшима* и *скријшима* оба правилни, да именица *буква* кад значи врсту или материју има само једнину итд.

Опет, даље, Б. Тафра размишља о хрватској лексикографији, о њеним потребама и могућностима, о њеном месту између политике и лингвистике. Стављајући хрватску лексикографију у европски контекст, Б. Тафра закључује после кратке, али лепе анализе старих вишејезичних и двојезичних хрватских речника да је у прошлости хрватска лексикографија била, да тако кажемо, „европскија“ него данас. Данашњој, као својој, Б. Тафра строго суди: „Nedopustivo je da sredina koja slavi četiristo godina prvoga većega rječnika nema veliki jednosveščani i veliki višesveščani opći objasnidbeni suvremeni jednojezičnik.“ А посебно строго суди започетим, а необјављеним или незавршеним пословима: „Na greškama se treba učiti, ali su greške u leksikografskom poslu preskupе, što najbolje dokazuje uzaludni, gotovo polustoljetni rad na dopunama Akademijina Rječnika. To je tragičan primjer kako se leksikografski poslovi mogu vući neizmјerno dugo i pri tom trošiti velik novac, ali i znanstvenike“ (str. 185), или: „U Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje postojao je 1996. ambiciozan projekt izrade analoškoga velikoga jednosveščanoga rječnika hrvatskog jezika. Od njega se odustalo“ (str. 202). Узгред, лексикограф никада није задовољан оним што је учињено: он осећа да увек може више да се учини, и да увек треба више учинити.

Б. Тафра у првом плану увек има на уму реч као могућу одредницу у речнику, и кад расправља о њој с граматичкога стајалишта, и кад теоретски рапчлањује међулексемске односе. Притом она често сама крчи своје путеве. Тако, на пример, док се у лексикологији блискозначност уобичајено сматра врстом синонимије, она одбацује тај појам јер сматра да је немогуће одредити критерије по којима би се утврдило шта је блиско значење поготово што се лингвисти не могу сложити ни шта је исто значење. Настављајући у другом раду анализу

истости и сличности међу лексичким јединицима, она утврђује критерије за одређивање сличности на изразној равни између двају језика и у једном језику те посебно анализира изразну сличност у једном језику уз парадигматску значењску опреку. Реч је о истокоренским синонимима и антонимима, те о паронимима. Логично се надовезује расправа о паронимима, прва на ту тему у кроатистици. Користан је ауторкин кратак осврт на досадашња знања о паронимији, као и њено одређење шта није, односно шта јесте паронимија; а све је то у складу са ауторкином сталном тежњом да се у лексичком систему спроведу системска лингвистичка разграничавања, па је и овде научно аргументовано разграничила паронимију од синонимије, хомонимије, антонимије и хипонимије. На основу резултата спроведене анкете утврдила је узроке честе замене лексичких јединица из исте творбене породице (односно јединица са истом лексичком морфемом) које су изразно и значењски сличне, као што су *елекџронички* и *елекџронски*, *генџјски* и *генџјички*, *џоџрвениџи* и *џоџрвењџи* и сл. Таква истраживања, осим лексиколошког, семантичког, деривационог, имају и дидактичко значење у учењу свога језика, али и другог. Још је једну нову тему отворила Б. Тафра: десинонимизацију. Са синонимијом је Б. Тафра почела своја лексиколошка истраживања пре пуне две и по деценије на лексиколошко-лексикографском скупу у Београду², а с овим је радом употпунила своје виђење синонимије. Десинонимизација даје неслућене могућности за искоришћавање великог деривационог потенцијала у словенским језицима, којег смо све мање свесни под агресивним утецајем енглеског. У хрватском и српском постоји велики број синонимних суфикса који се за потребе прецизнијег именовања, поготово у термилошким системима, могу разједначити, десинонимизирати, нпр. уз познате парове *дрвни* и *дрвени*, *сусједни* и *сусједски*, *зайворни* и *зайворски* и сл. ауторка разликује у својим радовима *родни* и *родовни*, *бројни* и *бројевни*, *вршилац* (граматички термин) и *вршиџел* (особа) итд.

Б. Тафра много тога види кад отвори неки речник. Њена је књига пуна илустративних примера којих не би смело бити у речницима које раде лингвисти, од погрешнога лика одреднице, од кривих граматичких података, преко непотпуне семантичке обраде, до нееквивалентности леве и десне стране. Задњи рад у књизи *Фразеолошки изазови* замишљен је као приказ новог *Хрватског фразеолошког рјечника*, а заправо онајбоље одсликава и сву сложеност лексико-

² В. Тафра, *Sinonimija*, Лексикографија и лексикологија, Зборник реферата, Београд — Нови Сад 1982, 297–300.

графскога посла и сву Тафрину ширину кад је управо реч о том послу. У њему је „откривена“ нова врста фразема, отворено питање граница фразема и статуса језичних јединица типа *амо-шамо*, проблем адвербијализације (*низбрдо*), којом се баве правописи, пребачен из правописа у граматику, предложено је правописно решавање писања фразема с онимизираном компонентом (*на светио Нигдарјево*) и дато решење за разграничење хомонимије, полисемије и конверзије у фразеолошким речницима, о чему се при изради фразеолошких речника не само на овим просторима, него и другде уопште није водило рачуна.

Да сведемо. И у овој се књизи показало да Б. Тафра и кад расправља о чисто теоријским питањима, увек има на уму и неко практично решење. То ову књигу чини изузетно корисном за граматичаре и лексикологе, а пре свега корисном, а и неопходном, за лексикографе.

Београд

Даринка Горшан-Премк